

DE OUDERDOM VAN DE DRENTSE DORPEN

h.t. waterbolk

Dr. H.T. Waterbolk is hoogleraar in de prehistorie en Germaanse archeologie en voorzitter van de vakgroep 'Het Biologisch-Archeologisch Instituut' van de Rijksuniversiteit te Groningen.

inleiding

Een vraag die telkens weer wordt gesteld, is die naar de ouderdom van het dorp of stad waar men woont. Vieringen van het zoveel-honderdjarig bestaan zijn populair en daarbij probeert men elkaar graag de loef af te steken. Het kunnen aantonen van een hoge ouderdom geeft blijkbaar prestige. Toen in 1980 het Congres van Nederlandse Archeologen in Maastricht door het gemeentebestuur werd ontvangen, zei de wethouder in zijn toespraak dat hij kort tevoren de gast was geweest van het haar 1200-jarig bestaan vierende Zwolle. Hij dacht echter dat Maastricht wel ouder zou zijn en hij zag het als een mooie taak voor de pas aangestelde stadsarcheoloog, om deze hogere ouderdom aan te tonen!

Een oorkonde –meestal betrekking hebbend op een schenking, een belastingplicht of de stichting van een kerk of klooster, en de desbetreffende plaats noemend– vormt gewoonlijk de historische basis voor de viering van een zoveel-jarig bestaan. Over de werkelijke ouderdom van de plaats zegt een dergelijk document in het algemeen weinig; ze kan al vele eeuwen tevoren bewoond zijn geweest. Meestal kent de archeoloog wel vondsten uit oudere perioden dan die welke historisch zijn gedocumenteerd. Zo zijn ook de 1200 jaar van Zwolle tot stand gekomen. Hoewel de oudste schriftelijke vermelding van die plaats uit 1040 stamt –het jaar waarin Bisschop Bernolf van Utrecht de rechten over de Zwolse kerk aan het kapittel van Deventer schenkt– hebben archeologen vondsten gedaan, die tot in de tweede helft van de achtste eeuw terug gaan.⁽¹⁾ Maar zou die plaats niet nog veel ouder kunnen zijn? Uit de directe omgeving zijn overblijfselen uit de Romeinse tijd bekend ⁽²⁾ en die zouden heel wel ook in Zwolle zelf kunnen worden ontdekt. Een vergelijkbare situatie doet zich voor in de stad Groningen. Ook daarvan is de oudste vermelding uit 1040 en ook daar kent men oudere archeologische vondsten die –met meer of minder recht– in de achtste eeuw worden geplaatst.⁽³⁾ Onder de funderingen van de Walburgkerk zijn zelfs bewoningsresten uit de tweede eeuw ontdekt. Maar wat betekenen dergelijke oudere vondsten?

Het probleem wordt groter naarmate we verder in het verleden teruggaan. Uit vele Drentse dorpen kennen we gesloten vondstreeksen tot in de tijd van de hunebedden (circa 3000 voor Christus). Maar dat betekent natuurlijk niet dat die dorpen toen al bestonden. Toch moeten verschillende ervan –ook op grond van de namen die ze dragen– veel ouder zijn dan de twaalfde of dertiende eeuw na Christus, wanneer de meeste voor het eerst in de oorkonden verschijnen. Maar hoe oud zijn die dorpen dan wel?

archeoloog en historicus

Alvorens op deze vraag in te gaan, wil ik aandacht schenken aan het algemene probleem van de aansluiting van archeologie en geschiedenis. Er is een groot verschil tussen de archeoloog en de historicus wat betreft hun object van studie en hun wijze van benadering. Dan bedoel ik niet in de eerste plaats die archeoloog die zich richt op het illustreren van de geschiedenis door datgene bloot te leggen wat in oude documenten beschreven wordt, maar sindsdien verloren

is gegaan. Ook niet de archeoloog die het historische gegeven aanvult, bijvoorbeeld door de in bronnen slechts fragmentarisch gedocumenteerde bouwgeschiedenis van kerken, kloosters en kastelen middels opgravingen te ontwarren. Ik denk allereerst aan die archeoloog die zich bezighoudt met 'gewone' materiële resten uit het verleden –zoals gebruiksvoorwerpen, wapens, sieraden, huizen, graven, akkers– en zich tot taak stelt om die met behulp van zijn eigen methoden, die van de stratigrafie en de typologie, te ordenen en op wetmatigheden te onderzoeken. Hij is geïnteresseerd in de oorzaken van de duidelijke chronologische ontwikkeling en geografische verscheidenheid die hij ziet in zijn studiemateriaal. De bestudering van het prehistorische materiaal –waarvoor zijn methoden zijn ontwikkeld– leidt de archeoloog vanzelf naar het materiaal uit historische perioden. Hij stuit dan op het onderzoek dat vóór hem de historici hebben verricht met betrekking tot de perioden waarop zijn waarnemingen betrekking hebben. Wanneer we even afzien van de Romeinse tijd, gaat het dan vooral om de middeleeuwen. Maar wat een contrast in thematiek: kerstening, hofstelsel, landrechten en koningstwisten tegenover kogelpotten, rijengrafvelden, huisplattegronden en pluggenbemesting.

Tot voor kort kon het probleem van de integratie van beide soorten gegevens worden ontlopen doordat de vroege middeleeuwen een soort terra incognita vormden waarover geen van beide groepen veel te zeggen had. De archeologen die in kerken, kloosters, kastelen en stadskernen groeven, voegden zich vanzelfsprekend naar de inzichten van de historici, die op hun beurt de archeologen vrij spel lieten bij hun studies van de Merovingische grafvelden, ook al liepen die soms door tot in de Karolingische tijd. Maar nu met name het archeologische nederzettingsonderzoek zich zo heeft uitgebreid en archeologen allereuze de middeleeuwen in ruime zin tot werkterrein hebben gekozen –men denke bijvoorbeeld aan de opgravingen in Dorestad, Kootwijk, Medemblik, Odoorn en Gasselte– en daarbij gegevens voor de dag komen die zich lenen voor brede generalisering, kan de confrontatie niet meer worden vermeden.

Er is nog een reden om op de relatie geschiedenis/archeologie in te gaan. Het zijn niet alleen de archeologen zelf die een toenemende belangstelling voor de historische tijd aan de dag leggen, het is ook het grote publiek dat zich meer dan voorheen interesseert voor de materiële resten uit het verleden van de eigen woonplaats. We zien het effect daarvan onder andere in de toeneming van het aantal plaatsen waar men een stadsarcheoloog heeft aangesteld. Terwijl het op provinciaal of landelijk niveau uiterst moeilijk is om formatieplaatsen te verkrijgen, lukt dat op plaatselijk niveau soms nog wel. Stadsarcheologen zijn er nu in Amsterdam, Den Bosch, Den Haag, Heerlen, Maastricht, Rotterdam, Tilburg en Utrecht.⁽⁴⁾ Men ziet de taak van de stadsarcheoloog uiterst simpel: het redden c.q. documenteren van het 'bedreigde bodemarchief'. Van een op de landelijke historische problematiek geënte vraagstelling, die leidt tot prioriteiten en selectie, is op plaatselijk niveau meestal geen sprake. In het algemeen geldt ook hier 'hoe ouder, hoe interessanter', waardoor de activiteiten van de stadsarcheoloog al gauw betrekking hebben op de periode waarover de historische berichten schaars zijn: de middeleeuwen. Maar dan nog zou de wetenschappelijke vraagstelling dienen voort te komen uit geschiedenis en archeologie beide

en daarmee zijn we opnieuw aangeland bij het al aan-geduide integratieprobleem.

Dat het contact tussen archeologen en historici bij alle onderlinge respect vaak toch wat stroef verloopt, is wel begrijpelijk. Zonder al te diep in te gaan op wetenschapsfilosofische aspecten, kunnen een paar oorzaken worden aangeduid. De denkwereld van de meeste archeologen is gevormd door intensief contact met de natuurwetenschappen, vooral geologie en biologie. Een toenemend aantal steunt daarnaast ook op de culturele antropologie. In vergelijking met de historicus werkt de archeoloog met een veel grotere tijdschaal. Hij is gewend grove dateringsmarges te hantieren. Hij neemt veranderingen waar in het natuurlijke milieu, die zo langzaam zijn dat ze de historicus ontgaan en hij brengt ze in verband met veranderingen in levenswijze en bewoningspatroon, die voor de historicus evenmin waarneembaar zijn. Zijn beweringen zijn vaak geen feiten maar op vergelijking van kwantiteiten gebaseerde waarschijnlijkheidsuitspraken. Hij beseft dat hij met steekproeven werkt en gaat er in eerste instantie vanuit dat die representatief zijn. Hij spreekt van aanpassingen, ontwikkelingen, tradities en beïnvloedingen maar denkt daarbij meer aan onbewuste reacties van groepen mensen dan aan het bewuste gedrag van de enkeling. Het individu en de eenmalige gebeurtenis onttrekken zich aan zijn waarneming. De grote variatie in huidige samenlevingsvormen en leefwijzen, die de culturele antropologie ons doet kennen, dringt zich aan de archeoloog op als referentiekader. Ook de cultureel-antropoloog werkt meer met groepen dan met individuen. De vaste punten voor de archeoloog vormen zijn vindplaatsen, waarbij het kritische onderzoek van de vondstomstandigheden voor hem dezelfde rol speelt als de bronnenkritiek voor de historicus. Die vindt zijn houvast niet in de ruimte maar in de tijd, in de preciese datering van de oorkonde en de daarin beschreven daden en gebeurtenissen. De historicus is literair gevormd. Het gaat hem allereerst om individuele personen en hun concrete daden, en hij probeert de overwegingen die hen tot hun daden hebben gebracht te begrijpen. Een gemeenschap bestaat voor hem uit groepen van individuen. Uit het gemeenschappelijke in hun daden leidt hij economische, maatschappelijke en geestelijke structuren af, die hij in hun oorzaken en gevolgen probeert te doorgronden. Hij interesseert zich voor de spelregels der maatschappij, voor de wetten waaraan men zich gedwongen of vrijwillig onderwerpt. Als hij gebeurtenissen beschrijft, dan is het toch vooral om uit hun aard en onderlinge samenhang conclusies te kunnen trekken omtrent het geestelijk en maatschappelijk leven. De archeoloog abstraheert uit zijn materiaal in ruimte en tijd begrensde eenheden die hij 'culturen' noemt, maar hij gebruikt het begrip 'cultuur' in heel andere zin dan de historicus, die, wanneer hij zich met 'cultuurschiedenis' bezighoudt vooral aan kunst en geestelijk leven denkt. Het studiemateriaal van de historicus groeit maar langzaam. Zijn vak heeft een lange traditie en zijn oordeel kan bezonkenener zijn dan dat van de archeoloog, wiens theoretisch raamwerk aan hevige discussies onderhevig is en wiens materiaal exponentieel groeit. Om beide redenen zijn zijn aanvankelijke interpretaties snel achterhaald.

Zo zou men nog wel even door kunnen gaan. Liever probeer ik een korte en schematische aanduiding te geven van wat ik als verschillen zie tussen geschiedenis en archeologie: tegenover jaartal staat dan vindplaats, tegenover het exemplarische de wetmatigheid, tegenover het individu het collectief, tegenover bewust gedrag passieve aanpassing, tegenover aanleiding effect, tegenover de materie de geest, tegenover bezonkenheid elan.

Keren we terug naar de middeleeuwen en naar de problemen die zich daar in concreto voordoen bij de aansluiting van geschiedenis en archeologie. Er zijn ontwikkelingen te melden die deze aansluiting bevorderen. Aan de archeologische kant zijn er de specta-

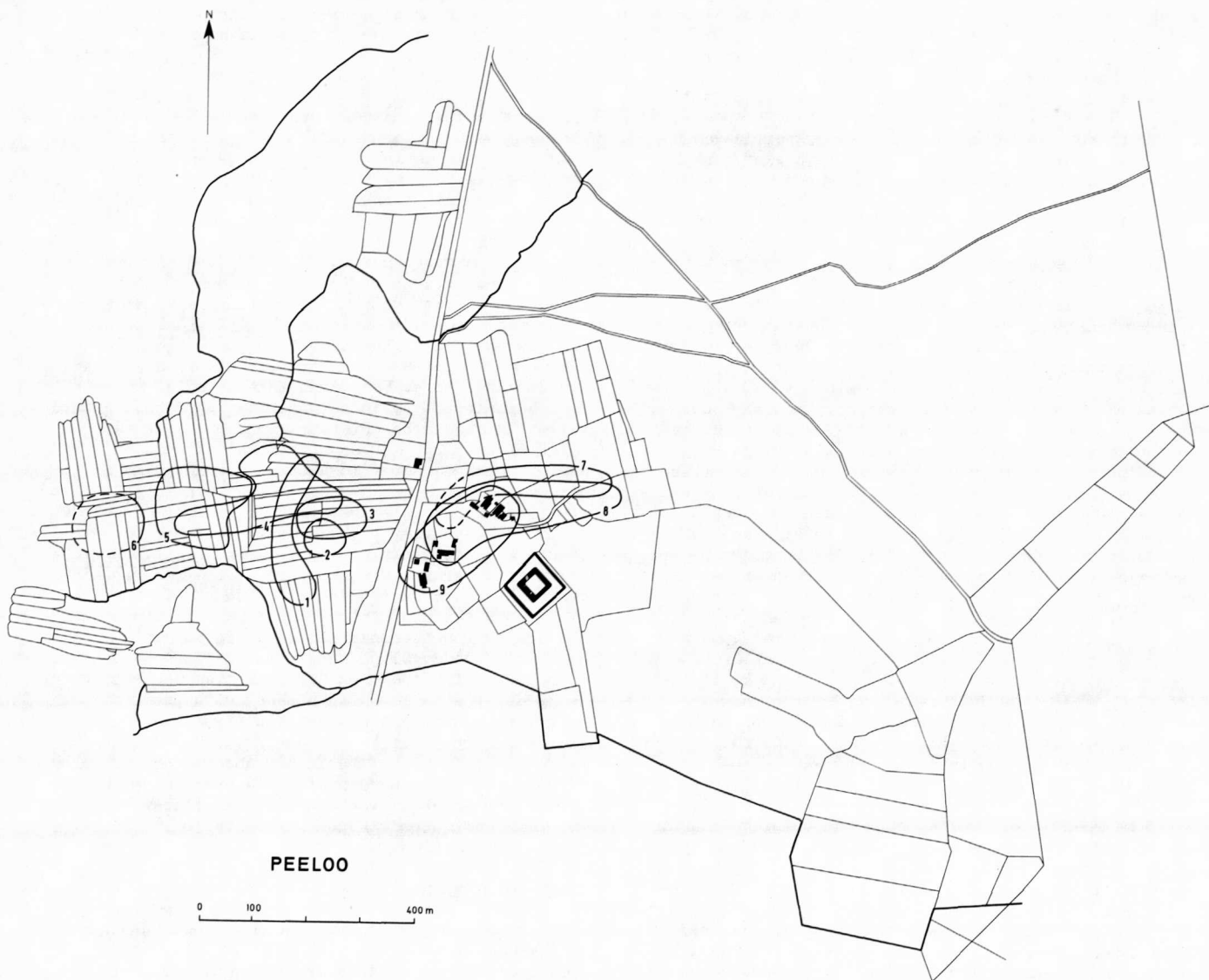
culaire vorderingen van de dendrochronologie. Het is nu voor de historische tijd mogelijk om van bewaard gebleven eikehout, bijvoorbeeld van in het grondwater geconserveerde bouwelementen van huizen of waterputten, het jaar waarin het geveld is, precies te bepalen. Mede dank zij deze dendrochronologie zijn de mogelijkheden tot ijking van C14-metingen verbeterd. (5) Hoewel een C14-meting ook na ijking een statistische bepaling blijft, zal het op den duur mogelijk zijn om ook van wapens, sieraden en aardewerk het tijdstip van vervaardiging preciezer te bepalen dan nu meestal het geval is.

Aan de historische kant zie ik twee ontwikkelingen. De ene, vooral bij de economische en agrarische geschiedenis vertegenwoordigd, kwantificeert gegevens betreffende hoeveelheid gebruikt land, belastingopbrengst en dergelijke en komt zo tot vergelijkende uitspraken, die naar hun aard verwant zijn aan die van de archeoloog. Een dergelijke werkwijze is overigens beperkt tot perioden, waarover voldoende kwantitatieve gegevens beschikbaar zijn. Het boek van Slicher van Bath over de agrarische geschiedenis van West-Europa (6) wordt in archeologische kring veel geraadpleegd. Anderzijds zie ik een toegenomen belangstelling voor lokale geschiedenis, toponymie en historische geografie, richtingen waarbij het topografische element sterk op de voorgrond staat. Op zichzelf is topografie al een oud onderdeel de geschiedenis: het streven tot lokalisering van de plaatsen waarop historische berichten betrekking hebben is zo oud als de geschiedenis zelf. Het is duidelijk dat daar waar het mogelijk is de plaats waarop een historisch bericht betrekking heeft precies te bepalen, en de op die plaats gevonden archeologica precies te dateren, de omstandigheden het gunstigst zijn om tot een gemeenschappelijke benadering te komen. Dan is er tenminste een overlap in het object van onderzoek en kan er gekeken worden of de interpretatie van de archeoloog en de historicus zich met elkaar laten verenigen of, hopelijk, elkaar aanvullen.

drentse dorpen

Ten aanzien van het probleem van het ontstaan van de Drentse dorpen doet zich de gunstige omstandigheid voor dat één van de drie vroegst genoemde dorpen, te weten Peeloo, onderwerp is van uitgebreid archeologisch, toponymisch historisch en geografisch onderzoek. Een publicatie daarover is in voorbereiding. (7) In 1040 -hetzelfde jaar waarin Groningen en Zwolle ten tonele verschijnen- schenkt Hendrik III 'praedia' in Uffelte, Wittelte en Peeloo aan bisschop Bernolf van Utrecht, die ze doorgeeft aan het door hem gestichte Kapittel van St. Pieter. Hendrik had ze ontnomen aan een zekere Uffo, die zich misdragen had. We horen niet wat die goederen zijn geweest, maar als in 1298 een lijst wordt opgemaakt van de schatplichtige erven van St. Pieter zijn daarbij een "curtis" en een "alia domus" in Peeloo. Dank zij de geringe omvang van dit dorp en het feit dat de pachtregisters van St. Pieter doorlopen tot in de vroege negentiende eeuw, kan de geschiedenis van de middeleeuwse erven worden vervolgd en worden nagegaan waar zij hebben gelegen. Op de "curtis" gaat terug het erf Hovinge, waarvan twee nu nog bestaande, in de zeventiende eeuw gebouwde boerderijen afkomstig zijn. De "alia domus" is het erf Derkinge, dat in de zeventiende eeuw woest kwam te liggen, maar op grond van de toponymen 'Derkens' en 'Veld achter de Derken' kan worden gelokaliseerd. De kadastrale minuutplannen tonen een structuur die ons beide erven in plattegrond doet verschijnen, alsmede een derde erf (Huizinge), dat bij de secularisatie bezit was van het Maria Convent te Assen, maar vermoedelijk eveneens op de schenking van 1040 teruggaat.

Opgravingen op Hovinge, direct achter de twee oude boerderijen, leverden nederzettingsresten op die in de achtste of negende eeuw beginnen en vermoedelijk

(Tekening: J.M. Smit, BAI)

Figuur 1.

Schematische weergave van het verloop van de bewoning in Peeloo sinds de ijzertijd. De kaartachtergrond is het minuutplan van het kadaster (circa 1835)

1. circa 400-circa 100 voor Christus. Verspreid liggende boerderijen met korenschuren.
2. circa 100-circa 100 na Christus. Minstens drie boerderijen, gelegen binnen een gezamenlijke omheining.
3. circa 100-200 na Christus. Minstens drie boerderijen, gelegen binnen een gezamenlijke omheining.
4. circa 200-circa 400 na Christus. Grote boerderijen met bijgebouwen, gelegen binnen een drie- of viertal omheiningen.
5. circa 400-circa 500. Kleine boerderijen, gelegen in een drietal, door wegen gescheiden groepen.
6. circa 500-circa 800. Eén boerderij uit de zevende of achtste eeuw; de omgeving kon niet verder worden onderzocht.
7. circa 800-circa 1300. Waarschijnlijk drie boerderijen -waarvan twee opgegraven- centraal gelegen binnen omheinde erven; langs de rand bijgebouwen.
8. circa 1300-circa 1600. Dezelfde erven, waarbinnen de boerderijen zich naar de rand hebben verplaatst.
9. circa 1600-circa 1800. De kadastraal vastgelegde toestand.

Op geen enkel moment zullen in Peeloo meer dan drie of vier boerderijen gelijktijdig hebben bestaan.

De nederzetting uit de vroege Romeinse tijd (fase 2 en 3) ligt op het hooggelegen oostelijk deel van de es. Daarna verplaatst de bewoning zich geleidelijk naar het westen (fasen 4, 5 en 6). De onregelmatige blokverdeling op het westelijk deel van de es gaat waarschijnlijk terug op de structuur van de vroegmiddeleeuwse nederzetting. In fase 7 verplaatst de bewoning zich naar de huidige plaats, nadat het oostelijke deel van de es strooksgewijs was ontgonnen. Het huidige dorp kan dus als 'overessing' worden beschouwd, vergelijkbaar met de vier Eursinges die Drenthe kent.

De kadastraal vastgelegde toestand ontstaat ten eerste doordat het oostelijke erf (Derkinge) wordt verlaten, maar door toegangsweg, afgeronde vorm en naam ('de Derken') wel herkenbaar blijft, ten tweede doordat op het middelste erf (Hovinge, de opvolger van de middeleeuwse 'curtis') in 1630 twee boerderijen worden gebouwd, beide nog bestaand, en ten derde doordat het zuidwestelijke erf (Huizinge) wordt opgesplitst, waarbij de zuidelijke boerderij (Lantinge) de opvolger is van Derkinge. Door het dubbele grachtvierkant ten zuidoosten van het dorp tekent zich de plaats af waar in de zestiende eeuw een borg is gebouwd, toen twee van de Peelose boerderijen (Derkinge en Huizinge) in het bezit waren van de Ommelander jonkersfamilie Onsta. De borg heeft slechts korte tijd bestaan.

doorgaan tot in de veertiende eeuw. Ze omvatten op-eenvolgende boerderijen, schuren, waterputten, koren-bergen, omheiningen enzovoort. Er kan niet aan ge-twijfeld worden dat we hier het object van de schen-king van 1040 hebben gevonden. Maar de vraag welke gebouwen er precies in 1040 op het erf stonden, kan niet worden beantwoord: zo scherp laten de afzonder-lijke structuren zich niet dateren. Hetzelfde geldt voor de situatie in 1298. Wel laat zich het opgegrave-ne vergelijken met een reeks uit dezelfde periode stammende erven die in Gasselte en Pesse zijn opgege-graven. Het erf van Hovinge en ook de hoofdgebouwen en schuren uit latere fasen blijken dan van een ex-ceptionele grootte te zijn. Met een functie van de boerderij als 'curtis', dat is als verzamelplaats van in natura voldane belasting, laat zich het archeolo-gische gegevens dus zeer wel verenigen -al zouden we graag het resultaat van de opgraving van Derkinge willen afwachten voor het doen van zekere uitspraken over het eigen karakter van Hovinge. (Deze opgravin-gen zijn inmiddels begonnen.) We hebben hier een goed voorbeeld van zinvolle aanvulling van archeolo-gische en historische gegevens daar waar zowel loka-lisering als datering elkaar overlappen. De archeo-loog geeft aan de wat vage voorstelling die een his-toricus heeft van een bisschoppelijke curtis een concrete inhoud; de archeoloog leert een mogelijke functie van een gebouwencomplex kennen die hij uit zijn eigen gegevens nimmer zou kunnen hebben afgeleid.

Afgezien van enkele kuilen en waterputten uit de derde eeuw voor Christus, begint de bewoning in Hovin-ges pas in de negende eeuw, wellicht zelfs al in de achtste en men zou dus kunnen denken dat het dorp toen is gesticht. Direct ten westen van Hovinge ligt de es van Peeloo. Daarop liggen, onregelmatig verspreid, de akkers van de drie boerderijen waaruit Peeloo aan het einde van de middeleeuwen bestond. Ten aanzien van de eigendom is er tussen 1830, toen het kadaster werd ingevoerd, en 1650, toen ten behoeve van grondschat-tingen kaarten van het bouwland werden gemaakt, weinig veranderd. Aan te nemen is dat de middeleeuwse situ-atie weinig zal hebben verschild, afgezien natuurlijk van de ontginningen, die het akkerbezit hebben ver-groot en die meteen al uit namen als Nijland en Uit-kamp blijken. Verder is er een verschil tussen het westelijke deel van de es met blokverkaveling en een oostelijk deel met een type strookverkaveling dat ver-moedelijk niet ouder is dan de negende eeuw.

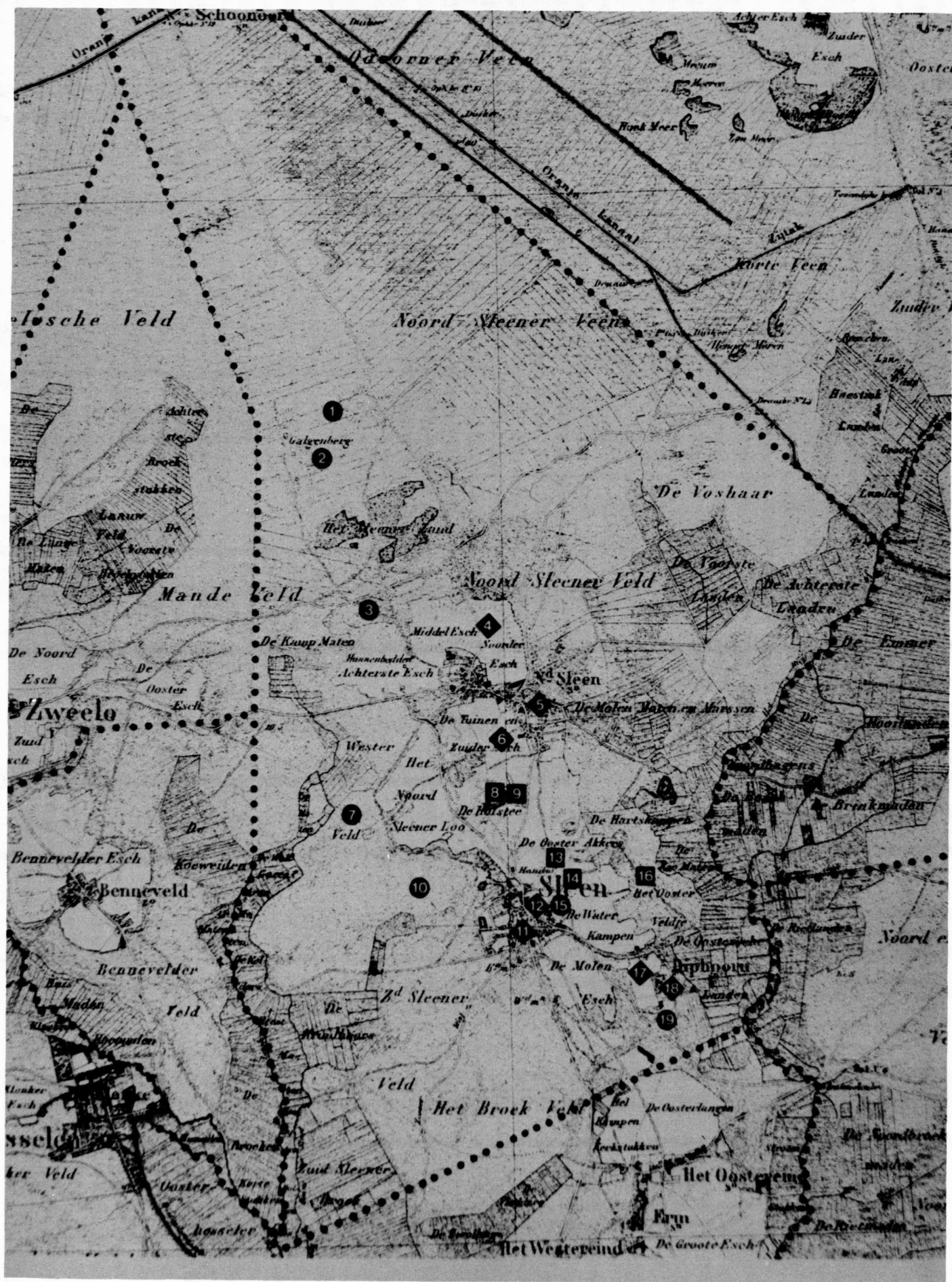
Bij afgravingen op het oostelijke deel van de es had Van Giffen in 1925 sporen gevonden van een neder-zetting uit de Romeinse tijd. Onze opgravingen, op de in uitbreidingsplannen van Assen vallende es, hadden allereerst een nadere verkenning van die nederzetting ten doel. Toen het onderzoek was beëindigd, was niet alleen dat doel bereikt, maar waren nog veel meer ge-gevens blootgelegd: acht huisplattegronden uit de vóór-Romeinse ijzertijd, drie van omstreeks het begin der jaartelling, vijf uit de tweede eeuw na Christus, acht uit de derde-vierde eeuw, zestien uit de vijfde eeuw en één uit de zevende-achtste eeuw (de laatste in een omgeving die helaas niet verder kon worden on-derzocht), met andere woorden: een praktisch continue bewoning, teruggaande tot ongeveer de vierde eeuw voor Christus. De continuïteit over de zwakke schakel van de zesde eeuw wordt zeer aannemelijk als we beseffen dat enkele perceelgrenzen uit de vijfde eeuwse neder-zetting nog herkenbaar zijn in het kavelpatroon van de es, wat dus inhoudt dat na het verlaten van de huisplaatsen de percelen tot op de huidige dag als bouwland zijn gebruikt. Interessant, maar niet sterk als bewijsmateriaal, is ook dat afwijkende toponymen als 'Vastelavond' en 'Heiligenakkers' zich juist ter plaatse van de vroegmiddeleeuwse nederzetting bevinden. Een nieuwe verplaatsing van de nederzetting, nu naar de andere zijde van het inmiddels strooksgewijs ont-gonnen oostelijk deel van de es, zou ten grondslag liggen aan de door ons op Hovinge opgegraven negende-

eeuwse nederzetting. Zulke verplaatsingen zijn zeker niet zeldzaam geweest. Vier Drentse dorpen kennen een 'Eursinge', oudtijds 'Overessinge'. In het voormalige Hesselte (thans Havelte) bleef van het oude dorp slechts een gehucht over, 'Darp' geheten. Emmen kent een Westenese, Diever een Oldendiever. In Pesse ver-deelde het oude dorp zich voor een groot deel over de gehuchten Eursinge, Bultinge en Oostering. In Wapse is de oorspronkelijke kern in het geheel niet meer terug te vinden. Gewoonlijk zijn de oude kernen gemak-kelijk te herkennen aan de bloksgewijze indeling in oererven en het daarbij aansluitende, blokvormige ka-velpatroon in de essen.(8) De anomalie die Peeloo in dit opzicht vertoont wordt begrijpelijk door een Eur-singe-achtige verplaatsing van de nederzetting aan te nemen, een hypothese die zich alleen al uit de archeo-logische gegevens opdringt. Rekening houdend met de verplaatsing zou men moeten concluderen, dat Peeloo als nederzetting inderdaad al bestond in vóór-Romeinse tijd.

Op de es van Peeloo kwamen ook enkele neolithische vlakgraven voor de dag. Ten noordoosten van het dorp werd bij een ontginning van een heide- en stuifzand-terrein een grafheuvel aangesneden met vondsten uit het neolithicum, de vroege en midden-bronstijd. Een urnenveld uit de late bronstijd en vroege ijzertijd sloot zich daarbij aan. Uit de late ijzertijd kennen we een groep brandheuvels, gelegen ten oosten van het dorp, grenzend aan een terrein waarop ook een akker-complex uit de late bronstijd en de ijzertijd was gelegen, een zogenaamd Celtic Field. Continuïteit dus tot in het neolithicum?

We hebben gezien dat dorpsverplaatsingen op zich-zelf geen belemmeringen behoeven te vormen voor de continuïteit van de bewoning. Behalve de dorpen zul-len ook de grafvelden en het akkerland zich kunnen verplaatsen. Voor de grafvelden kennen we een goed voorbeeld uit historische tijd: na de invoering van het Christendom werden de doden bijgezet in de ker-spelkerk. Voor Peeloo, waar we het vroegmiddeleeuwse grafveld nog niet kennen (maar wel vermoeden), bete-kenkt dit dat vanaf de negende eeuw de doden in Rolde zullen zijn begraven. Dat de Celtic Fields uit de ijzertijd meestal buiten de essen liggen, betekent niet dat de laatste niet de uiteindelijke opvolgers van de eerste kunnen zijn. Vooral in vroeger tijd, bij primitievere vormen van landbouw, zullen verplaat-singen van het akkerland vaak noodzakelijk zijn ge-weest. Overigens wijzen de Celtic Fields zelf op een langdurig gebruik.

De latere geschiedenis van Drenthe is vol met conflicten tussen de bewoners van de verschillende dorpen over het gebruiksrecht van afgelegen delen van de marken. Dit woord wordt hier gebruikt in de zin die Heringa daaraan thans geeft (9), als territoria waarop de dorpsgenoten gezamenlijk recht hadden en waarbinnen zij het gebruik in onderling overleg kon-den regelen. De plaats van nieuwe ontginningen, van nieuw te bouwen boerderijen, van een eventuele kapel of kerk konden zij binnen de grenzen van het dorps-territoir zelf bepalen. Het zijn deze territoria die het constante element vormen, zodat de vraag naar de ouderdom van het dorp zich verplaatst naar de vraag naar de ouderdom van het territorium waarbinnen hui-zen, akkerland en grafveld zijn gelegen. Deze vraag kan alleen worden beantwoord door ook de aangrenzende marken in de beschouwing te betrekken: immers, geen territorium zonder buurterritoiria. In dit geval gaat het dan om de marken van Assen, Zeijen, Rolde, Taarloos en Loon. Markegrenzen zullen in het algemeen bepaald worden door het machtsverwicht tussen de dorpen, waarbij die macht zwakker werd naarmate het gebied verder van huis lag. Verder zal de gebruikswaarde een belangrijke rol hebben gespeeld. In de praktijk zijn de meeste markegrenzen in Drenthe een combinatie van rechte middelloodlijnen tussen de dorpen, bochtige beekdaltracés en rechte lijnen door de hoogvenen. De

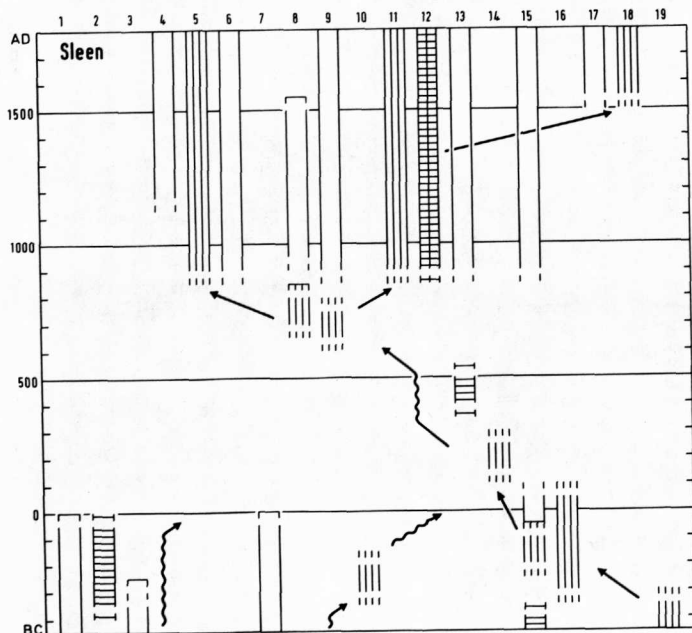

bij gelijke gebruikswaarde in het gebied te verwachten Thiessen-polygonen zijn hier en daar ook in Drenthe te vinden. Odoorn is een goed voorbeeld. De aanname dat dezelfde principes ook in vroeger tijd hebben golden, ligt voor de hand. Een territoriale structuur is kenmerkend voor alle primitieve landbouwgemeenschappen. Dit betekent dat een kartering van nederzettingen, grafvelden en akkerland uit opeenvolgende perioden telkens de territoriale centra moet opleveren en daarmee dus bij benadering ook de ligging van de grenzen van de territoria. Gelukkig is de vondstdichtheid zo groot, dat zulke karteringen mogelijk zijn. Het resultaat van de kartering van zestien Drentse marken (10) is dat per huidige marke slechts één concentratie is van vondsten uit de vroege middeleeuwen, uit de Romeinse tijd en uit de late vóór-Romeinse ijzertijd (de Latène-tijd). Gaan we naar de vroege ijzertijd en de late bronstijd, dan zijn de territoria twee- à driemaal zo talrijk en dienovereenkomstig kleiner. De grenzen vallen niet meer duidelijk samen met die van de huidige marken, ook niet voor een deel. Wat er toen precies gebeurd is, vraagt verdere studie. De conclusie kan alleen maar zijn dat het huidige territoriale patroon in de loop van de vóór-Romeinse ijzertijd tot stand kwam.

Figuur 2 en 3

Archeologische kartering van de marke van Sleen. Ronde symbolen: ijzertijd; vierkanten: Romeinse tijd en vroege middeleeuwen (en eventuele oudere of jongere vondsten); ruiten: alleen late middeleeuwen of jonger. In de grafiek is de occupatieduur per locatie aangegeven, waarbij open blokken akkerland, verticale arcering nederzettingen en horizontale arceringen begraafplaatsen betekenen. De middeleeuwse kerk is door een combinatie van horizontale en verticale arcering aangegeven.

In de ijzertijd is de bewoning zeer verspreid. De aanwezigheid van drie Celtic Fields wijst op minstens een drietal ruwweg gelijktijdige nederzettingen. In de late ijzertijd concentreert de bewoning zich ten noorden van het gehucht Diphoo, waarna ze zich westwaarts verplaatst. In de vroege middeleeuwen bevindt zich de bewoning tussen de beide deeldorpen Noord- en (Zuid-)Sleen. Deze dorpen zullen beide door een nieuwe verplaatsing, omstreeks de negende eeuw, zijn ontstaan.

De door onze opgravingen gedocumenteerde ontwikkeling in Peeloo mag als representatief worden beschouwd voor de ontwikkeling van de Drentse dorpen in het algemeen. Daarbij moeten wel een paar kanttekeningen worden geplaatst. Het vergelijkend onderzoek heeft aangetoond dat verplaatsing van de bewoning per marke op allerlei verschillende tijdstippen kon plaatsvinden. Wel blijken er zekere concentraties in de tijd te zijn geweest; één van die concentraties lijkt in de negende eeuw te vallen en een kortere afstand tot het groenland tot gevolg te hebben. In de tweede plaats plaats blijkt niet in alle dorpen de continuïteit tot de vóór-Romeinse ijzertijd terug te gaan. Aan de noordelijke en oostelijke rand van het Drents plateau lijkt die pas in de tweede/derde eeuw na Christus te beginnen. Dit geldt met name voor de noordelijke Hondsrugdorpen, waaronder de latere stad Groningen. In de derde plaats blijkt dat sommige tegenwoordige marken kennelijk door splitsing van een grotere marke zijn ontstaan -meestal is dat ook al historisch gedocumenteerd, zoals in het geval Spier-Wijster-Drijber.

Ons onderzoek leert dat een territoriale analyse waarbij archeologische en gelokaliseerde historische gegevens als volstrekt gelijkwaardig worden beschouwd, tot wederzijds profijt kan dienen: het specifieke lokale historische gegeven voegt een dimensie toe aan de interpretatie van een archeologische constellatie en de archeologische wetmatigheden scheppen een kader waarbinnen een specifieke historische situatie beter kan worden begrepen.

noten

1. R. van Beek, "Zwolle op de drempel". in: *Zwolle van steenwal tot stad* (Zwolle 1976)
2. V.T. van Vilsteren, "Karolingische kleinodiën uit Zwolle" *Westerheem*, XXVIII (1979) 57-60.
3. W.A. van Es en A.D. Verlinde, "Overijssel in Roman and Early Medieval times". *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek*, XXVII (1977) 7-89.
4. A.E. van Giffen, *De Groninger St. Walburg* (Groningen 1970)
5. H. Halbertsma, "Groninger oudste kerken". *Bulletin Kon. Ned. Oudh. Bond*, 73 (1974), 226-231.
6. W.A. van Es, J.M. Poldermans, H. Sarfatij en J. Sparreboom, *Het bodemarchief bedreigd. Archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland* (Amersfoort-'s Gravenhage 1982)
7. M. Stuiver, "A high-precision calibration of the A.D. radiocarbon time scale". *Radiocarbon*, 24 (1982) 1-26
8. B.H. Slicher van Bath, *De agrarische geschiedenis van West Europa (500-1850)* (Utrecht 1960)
9. A.C. Bardet, P.B. Kooi, H.T. Waterbolk en J. Wiekinga, "Historisch-geografisch en archeologisch onderzoek naar de ouderdom van een Drents dorp" (In voorbereiding)
10. H.T. Waterbolk, "De oorspronkelijke structuur der Drentse zanddorpen" in: *Archeologie en Historie* (Opgedragen aan H. Brunsting, Bussum 1973) 429-439.
11. J. Heringa "Buurtschap en marke in Drenthe". Manuscript 1980.
12. H.T. Waterbolk, "Mobilität von Dorf, Ackerflur und Gräberfeld in Drenthe seit der Latènezeit". *Offa* (in druk).